

Uluslararası Uyğur Araştırmaları Dergisi, Sayı: 4, 2014, Sayfa: 65-70.
Xelqara Uyur Tetqiqati Jurnali, San: 4, 2014, Sehiye: 65-70.
International Journal of Uyghur Studies, Volume: 4, 2014, Page: 65-70.

TURFAN UYGURLARININ 1732 YILINDA DO UYA GÖÇ ETMELER YLE LG L B R BELGE

Ömercan NUR *

ÖZET

Söz konusu belge Ankara Etnografya Müzesi'nde saklanmaktadır. Turfan Uygurlarının 18. yüzyılda Çin'in Gansu eyaletine göç etmeleriyle ilgili bir vesikadır. Ça atay Türkçesiyle yazılmıştır. Bu belgeyi daha önce Ahmet Temir yayınlamıştır. Ancak Ahmet Temir metnin transkripsiyonunu yaparken belgenin dilini Tatarcaya yakın okumu, özellikle Çince yer adlarını yanlış okumu. Dolayısıyla belgenin transkripsiyonunun yeniden yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu yazıda söz konusu belge tanıtılmış ve gerekli açıklamalarıyla yeniden transkripsiyonu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uygur, Turfan, Göç, Çing (Qing), Cungar, Gensu.

DOCUMENT ABOUT IMMIGRATION OF TURFAN UYGURS TO THE EAST IN 1732

65

ABSTRACT

The mentioned above document is being stored at Ankara Ethnographical Museum. It's a document about the immigration of Turfan Uyghurs to Gansu region of China in XVIII century. It has been written in Chagatay dialect of Turkish language. This document has been previously issued by Ahmet Temir. However, while making the transcription of the text Ahmet Temir has read the text close to the Tatar dialect, especially has misread the toponyms (place names) in Chinese. Thereby there is a need of re making the transcription of the document. In this work the mentioned above document has been introduced and re-transcription with the necessary explanations has been made.

Keywords: Uygur, Turfan, Immigration, Çing (Qing), Cungar, Gensu.

1721 yılında (Kangxi iktidarının 60. yılı) Eziz Hoca Cungarya'da asker getirtip Turfan'daki Uygurları Karaehir'e göç etmeye zorladı. Aynı zaman Uygurlar Lükçün'e toplanıp Cungar askerleriyle karşı karşıya gelirler. Bunlara Tohti Mamut önderlik eder. Onun talebiyle Çing Sülalesi askerleri Turfan'a yerleştirir.

1726 yılında (Yongzheng iktidarının 4. yılı) Çing Sülalesi ile Cungarlar arasında anlaşma sağlanınca Çing Sülalesi askerleri Turfan'dan doğuya çekilir. Tohti Mamut Cungarların intikam almasından korkarak adamlarını alıp Çing Sülalesi askerleriyle birlikte doğuya çekilir. Bu Uygurlar Kumul, Eni, Cayuguan (< Jiayuguan) üzerinden Sucu (Eski Uygurcada "Sükçü" deniyordu.

* Ömercan NUR Üyesi, Uygur Özerk Bölgesi Hoten Etnik Enstitüsü, Hoten-Çin, E-posta: omerjannuri@yahoo.com.

Bugünkü Gansu eyaletinin Ciuçuan< Jiuquan ili) iline ulaşıktan sonra ehre 120 kilometre mesafede bulunan Weilupu'ya yerle mi lerdir.

Tohtı Mamut ve adamları do uya göç etmi lerse de Lükçün'deki on binlerce ahali kendi topraklarında kalmı lardır. 1729 yılında (Yongzheng iktidarının 7. yılı) Çing Sülalesi askerleri Turfan'a tekrar girdi i zaman Emin Hoca halka ba olup ekin alanları açmı ve Çing Sülalesi askerlerinin ia esini temin etmi tir. Di er taraftan Turfan'a saldıran Cungan askerleriyle ölüm kalım sava ı vermi tir. kinci defa Turfan'ı terk ederken Emin Hoca kendine ba lı on bin kadar Uygur ahalisini alıp Çing Sülalesi ordusunun pe inden do uya göç etmek zorunda kalır.

1732 yılında (Yongzheng iktidarının 10. yılı) kı ın Emin Hoca ahaliyi alarak Turfan'dan ayrılır. Onlar Çing Sülalesi askerlerinin himayesinde Gobi'yi geçerek Kumul'daki Çing Sülalesi askerlerinin ekin alanları olu turdukları Guacu'ya (Bugünkü Gansu eyaletinin En i vilayeti) gelirler. Yolculuk sırasında pek çok ki i hastalıktan ölür.

Göç eden ahali Çing (<Qing) Sülalesi hükümetinin yerle tirmesiyle be koruya ayrılır. 1755 yılında (Çian Long iktidarının 20. Yılı) Çing Sülalesi Amur Sana isyanını bastırmak için batıya ordu sevk ederken Emin Hoca da askerlerle birlikte Turfan'a gelir. Turfan'daki durumu gördükten sonra saraya mektup gönderip ahalinin memleketlerine geri dönmesi için izin ister. Ertesi yılın eylül ayında Emin Hoca ahaliyi yedi gruba ayırarak 23 yıl ya adıkları Guacu'daki be korudan ayrılıp Turfan'a geri döner.

Bu süreci Saguchi Toru ve Wang Shilong Çince kaynaklara dayanarak tahkik etmi lerdir.¹ Bu konuda Uygurca kaynakların olmadı ı dü ünülüyordu.

Hâlbuki bu konuyla ilgili bir Uygurca belge bugün Ankara'daki Etnografya Müzesi'nde muhafaza edilmektedir. Bu belgenin Ankara'ya nasıl geldi i ile ilgili hiçbir kayıt bırakılmamı tır. Sadece ilk kayıttı: “Osman Ferid Bey'den Remzi O uz Arık'a teslim edildi i zaman isimsiz bir kutuda bulunmasına göre kaydettik.” ekinde bir açıklama yapılmı ve 13139 numarayla kayıtlandırılmı tır. Sonra müze tarafından belgeye 13135 ekinde numara verilmi ve “ferman” diye adlandırılmı tır. Ar iv düzenlenirken: “Bir yüzünde yazı yazılmı tır, yırtık durumdadır. Turfan ehrinin kıssasıdır. Do u Türkçesiyle yazılmı 19 satır yazı vardır. Üst ve alt kısmı yırtılmı tır. Alt kısmı kesilmı tir.” ekinde açıklama yapılmı ve belgenin geni li i ve uzunlu u 0.50x0.50m diye kaydedilmı tir. Ama formun “belgenin derlendi i yer”, “derleyenin ismi”, “belgenin de eri”, “müzeye getirildi i tarih” gibi alanlar bo bırakılmı tır (Bu tür belgelerin müzeye getirilmesiyle ilgili öyle görü ler vardır: Rusya ve Avrupa ülkelerinden eski Türk kültürüne ait abideler aracı kullanmadan do rudan satın alınarak getirilmı tir. Dolayısıyla Almanya'dan getirilmı olma ihtimali yüksektir. Gerçekten bu müzede Almanya'dan getirilen Uygur yazısıyla yazılmı belgeler ve Budist duvar resimlerinin parçaları da saklanmaktadır. Bunlardan eski Uygur yazısıyla yazılmı belgelerden ba kalari henüz incelenmedi i için söz konusu abidelerin bu müzeye getirilme süreci hakkında net bilgi yoktur).

Gerçekten belgenin üst tarafı yırtılmı , yazılar üzerinde sarı lekeler olu mu tur. Yandan iki tarafı ise katlandı ı yerden yırtılmı tır. Belgede 21 satır yazı vardır. 14. satırın sonundaki bir kaç

¹ Saguchi Toru, “18-19.esirlerdiki incangniñ Cemiyet Tarixi Heqqide Tetqiqat” (18-19.yüzyıllardaki incang'ın Toplum Tarihi Hakkında Ara tırmalar), Çince tercümesi, incang Xelq Ne riyati, 1983, s. 20-23; Saguchi Toru, “ incangdiki Milletler Heqqide Tetqiqat” (incan'daki Milletler Üzerine Ara tırmalar), Çince tercümesi, incang Xelq Ne riyati, 1993, s.143; Wang Shilong, “ min Hoca Begke dair Bir Qançe Mesile” (Emin Hoca'ya Dair Bir Kaç Problem), Garbi imal Milletler Universiteti İmi Jornili (Kuzeybatı Milletler Üniversitesi İmi Dergisi), sayı. 1, 1997; Wang Shilong, “ min Hoca Begke dair Bir Qançe Mesile” (Emin Hoca'ya Dair Bir Kaç Problem), Çeviren: Ömercan Nuri, Turpan unasliq Tetqiqati, Sayı. 1, 2002, s. 108-114.

sözcük makasla kesilmi tir. Ayrıca 20 ve 21. satırın ba larında üç sözcük bırakıldıktan sonra alt tarafı kesilmi tir. Dolayısıyla belgenin sonunun nasıl oldu unu tahmin etmek zordur.

Bu belgeyi gören ziyaretçiler listesinde üç yabancıнын adı vardır. Listede ismi olmamasına ra men Tatar Mongolist Ahmet Temir bu belgeyi incelemi ve yayımlamı tır.² Ancak Ahmet Temir metnin transkripsiyonunu yaparken belgenin dilini Tatarcaya yak a tırmı , özellikle Çince yer adlarını yanlı okumu tur.

Belgenin Transkripsiyonu

(1) Heq te'ale e hemd éytqandin kéyin, pey ember sellallahu vesselem e durud ibergend (in kéyin), Turfan xelqiniñ qissesi ki, evveli zamanda yüz miñ a yaqın, belki mundin ziyaderek ki i (2) idiler. Künlerniñ havadisi zamaneniñ vaqi'eleriniñ sebebi bilen cuñ ar le keriniñ erri- uridin hemmesi tarixqa bir miñ bir yüz otuz be inçi, at yili³da Çalı⁴qa köçtiler.

(3) Ve ol yerde qehetlikniñ balası ve qi niñ savuqi afetlerniñ nevuleri bilen halak boldiler, goyaki, qiyamet qayim boldi. Bu resvaliqlarniñ cehetidin guruh-guruh (4) Be'ziler cama'et bilen ve be'ziler yal uz-yal uz qaçıp kélip, yene Turfanda neçend miñ ki i cemi boldiler ve yene Cuñ ar kafirleri bilip, tola le kerler cemi bolup keldiler. Ta on iki yıl (5) Soqu maq ve öltürü mek bilen qatti ceñler qıldıq. Andin kéyin, kafirlerniñ elibesiniñ tolalı idin be'zilerni öltürdiler ve be'zilerni tutup, esir qıldılar, o ul atadin (6) Qız anadin cuda boldılar, naçar biçare bolup, ol vaqtiniñ sultani, zamanemizniñ padi ahi ki hezreti izzet asmaniniñ aftabi ve sa'adet evciniñ mahitabi ve ezimet meydaniniñ (7) küçeti ve rif'etniñ belend yulduzi sofi xucam bile me'ruf hezret mir Hebibullah veli'llahniñ ferzendleri hezreti Niyaz xuce Axund, bularniñ ferzendleri hezret emirulmu'minin eminbin (8) xuca beg bizniñ sultanimiz, serdarimizdurki meslehetke qo ul uçı umira-vuzera vacibbul ihtiram ulima qazılarniñ belki cemi xas i'am qevmlarniñ ittifaqi bilen emin ve amanlıqni (9) xahlap Çin padi ahi⁵din panah telep qıldılar. ahi Çin icabet qılıp qabul qıldılar ve hezreti emirulmu'minin biz biçarelerniñ ba i a sayıban bolup, yete ba liq ecederler- (10) -niñ ve pencezen yolbaslarniñ a zidin qutqarıp xalasıq birip, hemme te'elluqatlar birle padi ahi Çinniñ izni bilen hemme yimek, içmek, kiymek ve yol cabduqları birle (11) ula lar a, at, tive, arabalar a oltur uzup toquz miñ üç yüz yetmi tört ki ini ta'rixqe bir miñ bir yüz qırq altinci, yılan yili⁶da Turfan diyardıñ köçürüp (12) sıhhat-salامت ubu Vacu⁷ diyari e yetkürdiler. Kéyinki yili ki tarixqe bir miñ bir yüz qırq yete, at yili⁸ her birimiz e elahide eherler, öyler ve zeminler, aqın su ariqları bilen (13) birip oltur uzdiler. eherlerniñ ati: Tu Fu, Er Fu, Sen Fu, Si Fu, U Fu⁹, Ta ugun¹⁰

² Ahmet Temir, < Ein osttürkisches Dokument von 1722-1741 aus Turfan >, (Ural-Altäische Jahrbücher, XXXIII, pp 192-197, 1962, Wiesbaden)

³ Miladi 1722-1723 yıllarına tekabül eder.

⁴ Bugünkü Kara ehir slamiyet'ten önce "Agni", Mo ollar döneminde "Solmi", Yarkend Sultanlı ı döneminde "Çalı " diye adlandırılmı tır.

⁵ Burada bahsedilen "Çin Padi ahi", " ahi Çin", "Padi ahi Çin" Çing (<Qing) Sülalesi padi ahlarnı gösterir. Bu dönemdeki Çing Sülalesi padi ahi Yongzeng Han idi.

⁶ Miladi 1733-1734 yılına tekabül eder.

⁷ Turfan ve Kumul a zında "v" sesi "g" olarak söylenir. Dolayısıyla burada "Gua Cu" adı "Va cu" olarak yazılmı tır. Gua Cu (瓜州 Gua Zhou) bugünkü Gansu eyaletinin En i (安西 Anxi vilayetinin merkezidir.

⁸ Miladi 1734-1735 yılına tekabül eder.

⁹ Bunlar Gua Cu'daki "头堡, 二堡, 三堡, 四堡, 五堡" diye adlandırılan be koruyu gösterir.

ve yene bu eherlerniñ zeminini Vacuniñ hemrahliqi bile ariqlar bilen Ta - (14) ugunniñ zeminini hem ariqlari bilen bizniñ tarimaqimiz ve olturmaqimiz ve zira'etimiz üçün berdiler. Bu eherlerniñ zeminleriniñ tört heddi me riq terefi k....

(15) añtar, me rib terefi Biçifu, imal terefi Sulahu¹¹, cenup terefi Kördüm Keküta . Bu zeminlerniñ aqin sulariniñ bulaqlariniñ ba i: Decüy Buluñ ur¹², Dam a, Küten (16) Ve Cañmar ve Serapta , ibu Çin¹³ ve yene tört zemin ki: Otlu Caluñ Duñdin Talu, Suku, Dara a ve Duñ Balu¹⁴ ve ibu Çin içe. Bularni otlarini ormaq, at, kala, qoy, tive (17) lerni yaylatmaq, otlatmaq üçün berdiler ve yene ahi Çindin elufe¹⁵ler, atlar, tiveler ve çeharpay¹⁶ larniñ cinsidin ve yimik, kiymik cinsidin, taridur an uru lar her qaysidin bizniñ (18) oqatimiz-me'i etiniz üçün heddi-hésabidin ziyaderek berdiler. Andin kéyin hezreti i an altinçi yili tarixqe bir miñ bir yüz ellig iki, ton uz yili¹⁷ xaba amban¹⁸li e bérip édi. ahi Çin tola (19) iltifatlar qilip, bir ir süretli casaqliq tam u¹⁹, (destesi kümü din, a irliqi yette fatman), yene goñluqniñ mertebesini bilen añ²⁰lap yanip keldiler. Ta'rixqe miñ (20) bir yüz ellig üç, seçqan yili²¹ (21) devletidin cabeca²² tapti

Belgedeki ifadelerden kaydedilen süreçlerin Çince kaynaklarda da ayrıntısıyla yazıldığıını, kesip atılan kısımlarda ahalinin Turfan'a geri dönmesiyle ilgili kayıtların olabileceğini, belgenin o dönemde Turfan'da yazıldığıını ve Turfan'dan götürüldü ünü tahmin etmek mümkündür.

¹⁰ "Gerbiy Yurtniñ Xeritilik Tezkirisi" (Batı Bölgesinin Haritalı Tezkeresi), Cilt 32, Ekin Tarlaları Hakkında, muhtemelen 1. Bölüm.

¹¹ Bugünkü Shulehe (疏勒河) nehri olsa gerektir.

¹² Gua Cu'nun kuzeyinden geçerek Karanor gölüne dökülen Buluñ ir (布朗吉尔河) nehri olsa gerek.

¹³ Bugünkü Shibaozhen (石包镇) olsa gerek.

¹⁴ Ta ugun'dan Dung Balu'ya kadar olan sınırları göstermek için bahsedilen bu yer adları bugün Çince tirildi i için yerini kestirmek mümkün olmamı tır.

¹⁵ Farsça "yem" anlamındadır.

¹⁶ Farsça "hayvanlar" anlamındadır.

¹⁷ Miladı 1739-1740 yılına tekabül eder.

¹⁸ Mancuca "Muste ar Anban"nın söyleni biçimi olup Çince参赞大臣 "Damı man vezir" denir.

¹⁹ tamgu: "mühür" anlamındadır.

²⁰ anglap: "Yükseltmek", "terfi ettirmek"

²¹ Miladı 1741-1742 yılına tekabül eder.

²² "Cabeca" sözcü ünün sözlük anlamı: "Yer yer, mahal-be mahal"dır. Burada "yer,", "toprak" anlamına gelmektedir.

- Turfan Uygurlarının 1732 Yılında Doğuya Göç Etmeleriyle İlgili Bir Belge
-

Belgenin Fotokopisi:

KAYNAKLAR

- 📖 “Gerbiy Yurtniñ Xeritilik Tezkirisi” (Batı Bölgesinin Haritalı Tezkeresi), Cilt 32, **Ekin Tarlaları Hakkında**, muhtemelen 1. Bölüm.
- 📖 SH LONG Wang, “ min Hoca Begke dair Bir Qaç Mesile” (Emin Hoca’ya Dair Bir Kaç Problem), **Garbi imal Milletler Universiteti İmi Jornili** (Kuzeybatı Milletler Üniversitesi İmi Dergisi), sayı. 1, 1997.
- 📖 _____, “ min Hoca Begke dair Bir Qaç Mesile” (Emin Hoca’ya Dair Bir Kaç Problem), Çeviren: Ömercan Nuri, **Turpan unasliq Tetqiqati**, Sayı. 1, 2002, s. 108-114.
- 📖 TEM R Ahmet, “Ein osttürkisches Dokument von 1722-1741 aus Turfan”, **Ural-Altäische Jahrbücher**, XXXIII, Wiesbaden 1962, pp 192-197
- 📖 TORU Saguchi, **18-19. esirlerdiki incangniñ Cemiyet Tarixi Heqqide Tetqiqat** (18-19.yüzyıllardaki incang’ın Toplum Tarihi Hakkında Ara tırmalar), incang Xelq Ne riyati, 1983, s. 20-23.
- 📖 _____, **incangdiki Milletler Heqqide Tetqiqat** (incan’daki Milletler Üzerine Ara tırmalar), incang Xelq Ne riyati, 1993, s.143.